

Yulia Isapchuk

Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-7542-6100

Еволюція образу провінції в австрійській літературі ХХ ст.

Австрійське словесне мистецтво ХХ ст. характеризується ґрунтовним осмисленням феномену *провінція* на основі власного хронотопу з покликанням на доволі розроблену традицію попередників. Насамперед це стосується напряму регіональної літератури (*Heimatliteratur*), яку в українському літературознавстві перекладають ще як обласницька література, література „рідного кута” або „народне мистецтво”.

Залежно від низки чинників, як літературного, так і позалітературного штибу, австрійську регіональну літературу можна поділити на такі стадії розвитку: 1) формування у контексті „гайматкунст”; 2) міжвоєнний період і література „крові та землі”; 3) еволюція напряму від регіональної до антирегіональної літератури з 1960-х рр. Варто підкреслити рецепцію останнього пункту, позаяк цей етап кардинально відрізняється від попередніх у негативному ставленні до об’єкта зображення (назва додатково увиразнює цю спрямованість), проте послуговується аналогічними кліше при деідеалізації провінції.

Термін *Heimatliteratur* введено у літературознавчий дискурс лише у 1970-х рр. Це пов’язано з неоднозначним ставленням до такої літератури, яка з самого початку сприймалася тривіальною, розрахованою на масового читача, коли авторами виступали письменники з австрійської провінції, які часто використовували місцевий діалект. Зрозуміло, що

тоді, тобто кінець XIX – перша половина XX ст., фіксувався розквіт літератур окремих регіонів, в основі яких лежала ідеалізована оповідь з місцевим часопростором. Дається взнаки і різноманітне тлумачення поняття „батьківщина” (*Heimat*). Прикметно, що й у німецькомовній культурі воно асоціюється з територією, мовою, ідентичністю, а також несе сильне емоційне навантаження¹. Німецький літературознавець А. Шуман пропонує розглядати батьківщину та регіоналізм як способи мислення². До того ж, у західній германістиці останніх десятиліть все активніше вживають термін „регіональна література”³, що звільняє її від надмірної заідеологізованості⁴. Тому й ми у своїй розвідці сфокусуємося на розгляді саме австрійської регіональної літератури із зазначеним варіантом перекладу цього терміну з метою адекватнішого опису окресленого явища у сучасній гуманітаристиці.

Наприкінці XIX – початку XX ст. у німецькомовному середовищі активно поширюється літературно-мистецький рух, відомий під назвою *Heimatkunstabewegung* („гайматкунст”), що, крім літератури, залучає інші види мистецтва (музика, живопис, театр). Він пов’язаний із загальними процесами стрімкого технічного розвитку суспільства, індустріалізацією та швидким ростом західноєвропейських міст у XIX ст., що відображає початок нової доби – Модерну.

Австрійський германіст К. Росбахер дає влучну характеристику „гайматкунст”, позначаючи цей рух „антимодерністською, народно-

¹ F. Aspetsberger, *Unmaßgebliche Anmerkungen zur Einschränkung des literaturwissenschaftlichen „Heimat“-Begriffs* [...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]: Topoi der Heimat und Identität, [Hrsg. von Peter Plener und Péter Zalán], Budapest 1997, c. 65–70; R. Görner, *Einführendes. Oder: Verständigung über Heimat*, „Heimat – zu einem Kulturideologischen Begriff des 19. und 20. Jahrhunderts”, 1990, London im Wort: die Problematik eines Begriffs im 19. und 20. Jahrhundert, [hrsg. von Rüdiger Görner], München 1992, c. 11–14; A. Lobensommer, *Die Suche nach „Heimat“: Heimatkonzptionsversuche in Prosatexten zwischen 1989 und 2001*, Frankfurt am Main 2010, c. 63–97; *Wesen und Wandel der Heimatliteratur: am Beispiel der österreichischen Literatur seit 1945*: ein Bonner Symposium, [hrsg. von Karl Konrad Polheim], Bern 1989, c. 15–21, 207–256.

² A. Schumann, *Heimat denken: regionales Bewußtsein in der deutschsprachigen Literatur zwischen 1815 und 1914*, Köln 2002, c. 1–2.

³ R. Charbon, *Heimatliteratur*, [in:] *Realllexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, Bd. 2, Berlin–New York 2007, c. 19.

⁴ J. Donnenberg, *Heimatliteratur in Österreich nach 1945 – rehabilitiert oder antiquiert?*, [in:] *Das notwendige Befremden der Literatur: Aufsätze von Kafka bis Aichinger, von Grillparzer bis Jelinek*, Stuttgart 2007, c. 58.

-націоналістичною, частково антиклерикальною течією культури⁵. Піонерами цього напрямку можна вважати П. Ляґарда та Ю. Ланґбена, ідеологами – Ф. Лінґарда, Г. Зонрея, А. Бартля, Е. Вахлера та ін., симпатиками – представників політичних, мистецько-педагогічних об'єднань, до прикладу, „Спілка сільських господарів” („Bund der Landwirte”)⁶. Їхні ідеї пропагувалися на сторінках періодичних видань: програмного журналу *Ді гаймат* (*Die Heimat*, 1900–1904), згодом часописів *Ді дойче гаймат* (*Die deutsche Heimat*) та *Кіффґоїзер* (*Kyffhäuser*). Утім, надрегіональне поширення „гайматкунст” отримує завдяки творчості письменників-соратників, особливо Г. Френсена з *Йорном Улем* (*Jörn Uhl*, 1901) та Г. Льонса з *Вервольфом* (*Der Wehrwolf*, 1910). Принагідно зауважимо, що ці романи здобувають неабияку популярність серед читачів та навіть отримують схвальні відгуки з боку критиків, згодом вони отримують статус класики літератури націонал-соціалістичного спрямування.

Програмні положення „гайматкунст” декларують опозицію до життя у великому місті (девіз „Геть з Берліна!”), вимагають створення альтернативи індустріальній літературі, супроводжуються агресивними закидами по відношенню до національних варіантів натуралізму⁷. Зокрема, австрійська література fin de siècle (Г. фон Гофмансталь, А. Шніцлер, П. Альтенберг) з описом нюансів психологічної чутливості городян („нервово мистецтво”) не сприймається тутешніми регіональними письменниками, які зображують життєрадісних, енергійних героїв без проблематичної (само)рефлексії. Також неабияку роль відіграє власний негативний досвід, здобутий багатьма літераторами „гайматкунст” під час проживання у великому місті, частково перегукуючись з основними ідеями Г. Зіммеля про теорію суспільства та грошей. У працях *Соціологія простору* (*Soziologie des Raumes*, 1903) і *Великі міста та духовне життя* (*Die Großstädte und das Geistesleben*, 1903) вчений проводить паралель між життям у великому місті та зростанням нервозності людини⁸. Водночас, за Л. Мюллером, він розглядає

⁵ K. Rossbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman: zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart 1975, с. 109.

⁶ Там само, с. 16–19, 25–35.

⁷ K. Rossbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman...*, с. 21, 31–34.

⁸ Г. Зиммель, *Большие города и духовная жизнь*, „Логос” 2002, № 3–4, с. 26–27.

місто як приклад трансформації суспільства у напрямку до Модерну⁹. У Г. Зіммеля велике місто асоціюється з космополітизмом, з простором більших можливостей для індивідуалізації та особистого розвитку, що вже є неприродним для апологетів „гайматкунст”.

Незважаючи на антагоністичне ставлення до великого міста як суспільного феномену, воно не перетворюється у фабульну ознаку „гайматкунст” (у текстах не виступає безпосереднім місцем розгортання дії), але є одним з найпоширеніших мотивів та образів іншого знаного напрямку того часу, а саме експресіонізму¹⁰. Переважно урбаністичне начало у творчості експресіоністів вказує на пороки та гріхи цивілізації. Проте не варто однозначно трактувати експресіоністський образ міста, позаяк маємо справу з індивідуальними, мінливими та часто протилежними інтерпретаціями: з одного боку, захоплення ритмом життя у великому місті, особливо вночі, а з іншого – фатальний простір, що приховує небезпечні пастки, брехню. Наприклад, до урбаністичної теми зверталися німецькі поети-експресіоністи: лячне місто Г. Гайма, місто-клоака Й.Р. Бехера, просторова експансія міста А. Вольфенштайна та ін.¹¹ Серед когорти австрійських авторів вирізняється постать „співця” амбівалентного великого міста Г. Тракля. Тому між німецькомовними авторами цього періоду чітко розмежовуються розбіжності у просторовій естетиці: велике місто – простір модерністської (включаючи експресіонізм), а провінція – антимодерністської літератури.

Наголосимо, „гайматкунст” у кайзерівській Німеччині та у габсбурзькій Австро-Угорщині, попри подібні тенденції у своєму розвитку, має низку відмінностей, особливо на початках. Причини цього криються у відмінних соціально-економічних умовах, у неоднаковому ставленні до католицизму та до інших народів, у різному ступені (анти)лібералізму в цих державах¹².

⁹ *Die Unwirklichkeit der Städte: Großstadtdarstellungen zwischen Moderne und Postmoderne*, [Hrsg. Klaus R. Scherpe], Reinbek bei Hamburg 1988, с. 14–36.

¹⁰ *Die Unwirklichkeit der Städte*, с. 61–78.

¹¹ О. Гаврилів, *Образ міста в німецькій експресіоністичній ліриці*, [в:] *Експресіонізм*, Львів, 2005, с. 65–86.

¹² K. Rossbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman*, с. 24–25.

Суто австрійський варіант „гайматкунст” має свій відповідник *Provinzkunst* („провінцкунст”, буквально провінційне мистецтво чи мистецтво провінції), що його вводить у літературознавчий дискурс К. Росбахер¹³. Так, програмні виступи австрійських письменників штирійця П. Розеггера *Мистецтво та провінція* (*Kunst und Provinz*, 1899) та уродженця Лінца Г. Бара *Відкриття провінції* (*Die Entdeckung der Provinz*, 1900), *Проти великого міста* (*Gegen die grosse Stadt*, 1900) проklamують критику метрополій, передусім Відня, закликаючи до тіснішого контакту людини з малою батьківщиною та природою. У свою чергу, лунають скарги на ігнорування з боку зверхніх віденців літератури, створеної авторами з регіонів¹⁴, а також стверджується, що внутрішню впевненість людині гарантує лише провінція¹⁵. Отож відмінна назва цього руху додатково підкреслює свою конститутивну просторову спрямованість та відстороненість від культури великих міст.

Акцентуємо, що ці публікації спричинили зацікавлення молодими австрійськими авторами ідеями „гайматкунст”. Однак хронологічно таке пошкваллення відбувається майже з десятилітнім запізненням у порівнянні з німецькими побратимами, починаючи з 1900 р., тому в цьому дослідники вбачають ще одну диференціальну ознаку між національними модифікаціями цього німецькомовного руху. Австрійське „провінцкунст” зберігає дистанцію до німецького „гайматкунст”, прагне не ототожнюватися з ним, будучи не настільки заангажованим ідеологією та не за своївши так ґрунтовно форм літературної індустрії¹⁶, як його німецький аналог. Окрім того, зазначені національні літератури відрізняються особливостями своїх історико-поетикальних систем. Так, натуралізм фактично був відсутнім в австрійській літературі, яка не переривала свою художню традицію і тому зберегла барокові риси й у ХІХ ст. (хіба що Л. Анценґрубера можна розглядати у контексті цього напрямку).

¹³ K. Rossbacher, *Die Literatur der Heimatkunstabewegung um 1900 // „...[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]“: Topoi der Heimat und Identität*, [hrsg. von Peter Plener und Péter Zalán], Budapest 1997, с. 109–120.

¹⁴ H. Bahr, *Bildung: Essays*, [hrsg. von Gottfried Schnödl], Weimar 2010, с. 143–144. P. Rosegger, *Kunst und Provinz [Internetquelle]*, „litera[r]t: Zeitschrift für Literatur”, Wien 2001, Н. 1, http://www.editionas.net/literart/01_011_literart.html [24.01.2022].

¹⁵ H. Bahr, *Bildung...*, с. 50.

¹⁶ K. Rossbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman...*, с. 22–23.

Тому, на відміну від німецьких однодумців-письменників, австрійські колеги не могли так активно виступати проти засилля натуралізму як методу та напрямку.

Варто підкреслити, що австрійська література другої половини XIX ст. відома своїми селянськими оповідями (*Dorfgeschichte*). На них можна натрапити у творчості класиків А. Штіфтера, М. фон Ебнер-Ешенбах, П. Розеггера, тексти яких італійський германіст К. Маґріс позначає навіть виразом „габсбурзька *регіональна література*” (курсив наш. – Ю. І.)¹⁷. На цей період припадає саме розквіт австрійської провінційної літератури. Натхненники цього напрямку розглядають австрійську провінційну літературу як свій складник, прагнучи звести до купи старі й нові принципи. Загалом про німецьке „гайматкунст” доцільніше говорити як про програмний рух, тоді як про австрійське „провінцкунст” – як про продовження австрійської літературної традиції.

Найпоширенішим жанровим різновидом регіональної літератури виступає „*Heimatroman*”, тобто роман про батьківщину, регіональний чи селянський роман. Часто він виступає ще й синонімом до усієї регіональної літератури. У нашому випадку за аналогією до Heimatliteratur, ми використовуємо позначення „регіональний роман”, відповідно до практики інших зарубіжних науковців, на чому ще на початку 1980-х рр. наголошував германіст Н. Мекленбург¹⁸, роблячи перші спроби ввести цей більш нейтральний термін у німецькомовне літературознавство.

Основними дослідниками регіонального роману поряд з вище згаданим Н. Мекленбургом є К. Росбахер (проаналізував приклади німецького раннього регіонального роману з точки зору літературної соціології) та А. Кунне (доповнила низку проінтерпретованих текстів зразками винятково з австрійської літератури XX ст.). Загалом вони виокремлюють такі ознаки регіонального роману: провінція (містечко, село або двір) є невід’ємною ознакою соціальної моделі та простору роману, від-

¹⁷ C. Magris, *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur*, [übersetzt aus dem Ital.; Vorw. von R. Lunzer], Wien 2000, с. 163–199.

¹⁸ N. Mecklenburg, *Erzählte Provinz: Regionalismus und Moderne im Roman*, Königstein, Taunus 1982, с. 12.

повідно місто іманентно виступає ворожим, зрідка анонімним топосом (мотив повернення додому на фоні негативного урбаністичного впливу на людей, хвала своїй малій батьківщині з обов'язковими компонентами: любов до землі та природи); поєднання часто ідеалізованого минулого з теперішнім в наративній структурі роману як оприроднення часу або прийом ретроспекції; узагальнені персонажі (т. зв. група своїх та чужих) та ін.¹⁹

До типових австрійських регіональних романів зараховують наступні: *Якоб останній. Історія лісівника наших днів (Jakob der Letzte. Eine Waldbauerngeschichte aus unseren Tagen, 1888)* П. Розегґера, найпопулярнішого письменника „провінцкунст”, на якого згодом орієнтувалися молодші австрійські колеги-співвітчизники; *Гріммінґтор. Літературні обробки легенд навколо Гріммінґа (Das Grimmingtor. Literarische Aufarbeitung der Sagen rund um den Grimming, 1926)* письменниці зі Штирії П. Гроґґер; *Хліб (Brot, 1930)* К.Г. Ваґґерля, одного з найчитаніших локальних австрійських літераторів впродовж 1930–1980-х рр.

У 1920-ті рр. до австрійського драматургічного мистецтва долучаються нові сили – письменники з регіонів (Р. Біллінґер, Г.Г. Ортнер, Й. Вентер)²⁰, які започатковують „регіональну драму” (*Heimatdrama*). Як і у випадку з регіональним романом, основна риса цих п'єс пов'язана з протиставленням великого міста-Молоха селу з його патріархальністю та селянином як виразником істинного національного духу на фоні релігійної містики та обрядовості театральної дії. Особливе пошвавлення характерне для міжвоєнного періоду, взірцевою можна вважати виставу Р. Біллінґера *Гігант (Der Gigant, 1937)*.

Ще після Першої світової війни у німецькомовній регіональній літературі спостерігається навернення у бік народно-патріотичного спрямування, де на головну сцену виходить фігура героїзованого селянина. Вже згадуваний нами роман Г. Льюнса *Вервольф* демонструє можливість розвитку регіональної літератури як підготовки до літератури „крові

¹⁹ А. Kunne, *Heimat im Roman: Last oder Lust?: Transformationen eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*, Amsterdam 1991, с. 23–40; N. Mecklenburg, *Erzählte Provinz...*, с. 71–110; K. Rossbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman*, с. 137–156.

²⁰ *Історія австрійської літератури ХХ века: в 2 т.*, ред. В. Седельник, Т. 1, Москва 2009, с. 561, 566, Т. 2, 1945–2000, 2010, с. 258.

та землі” („*Blut- und-Boden-Literatur*”). Не дивно, що орієнтована не на місто, а на село регіональна література виявилася близькою за духом націонал-соціалістичній доктрині: особливо у прославлянні землі (*Scholle*), зв’язку з сім’єю та проблематикою походження (*Stamm*).

Подібні зсуви відбуваються й у Австрії, де зазначена естетика найґрунтовніше розкрилася у словесному мистецтві, оскільки письменнику надавалась роль активного учасника суспільних змін, свого роду поводиря народу²¹. На другому етапі свого розвитку регіональна література набуває радикалізованої форми, спрямованої проти усього чужого з параноїдально спрощеною схемою друг – ворог²², виявляється політично й ідеологічно заангажованою. Вона поєднувала „бароковий католицизм з язичницькими уявленнями про кров та землю”²³, на відміну від Німеччини, де релігія не відігравала такої істотної ролі. Як наслідок регіональну літературу перетворили на ще один вдалий спосіб пропаганди власних антигуманних ідей, на такий спосіб її повністю зневаживши та спотворивши.

З огляду на це автори, які у першій третині ХХ ст. творять у межах австрійської регіональної літератури (К.Г. Варґерль, П. Гроґґер, Р. Біллінґер, І. Тойффенбах, М. Мелл, Ф. Шрейфогель та ін.), вже на початку 1930-х рр. проявляють інтерес до націонал-соціалістичних віянь про силу провінції з її письменством, що здатне врятувати честь Відня у боротьбі зі столичними літераторами Ф. Верфелем, Ф. Зальтенном та Г. Засманном²⁴. У 1936 р. виходить друком антологія за редакцією каринтійського автора Й.Ф. Перконіґа під назвою *Німецька Остмарк. Десять поетів та сотні картин складають хвалу Австрії* (*Deutsche Ostmark. Zehn Dichter und hundert Bilder lobpreisen Österreich*), а у 1939 р. з’являється величезна антологія *Повернення додому в Рейх. Великонімецька література з Остмарка та Судетської області 1866–1938* (*Heimkehr ins Reich. Großdeutsche Dichtung aus Ostmark und Sudetenland 1866–1938*),

²¹ K. Amann, *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller an das Dritte Reich: institutionelle und bewußtseinsgeschichtliche Aspekte*, Frankfurt am Main 1988, с. 81–83.

²² Там само, с. 65.

²³ K. Rosbacher, *Heimatkunstabewegung und Heimatroman*, с. 25.

²⁴ K. Amann, *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller*, с. 69. *Die „österreichische“ nationalsozialistische Ästhetik*, [Hrsg. Ilija Dürhammer; Pia Janke], Wien–Köln–Weimar 2003, с. 112.

яку упорядковує австрійський літературознавець Г. Кіндерманн, з добіркою відповідних текстів, демонструючи зв'язок між поколіннями. В останній антології, у вступі зокрема, подано візію специфічних завдань регіональної літератури, що асоціюється із „селянським надбаням” як дієвим засобом проти „надмірної інтелектуалізації, механізації, матеріалізації, поширення єврейства”²⁵.

Загалом австрійський літературний процес 1933–1945 рр. схематично доцільно описати так: система ознак малої батьківщини перетворюється на міф для дрібного міщанства, налаштованого на расизм; помітно обмежений набір формальних можливостей; наявне стилістичне епігонство письменників, при цьому селянський роман (*Bauernroman*) перетворюється у типовий та популярний жанр у дусі вираження внутрішньої сили народу, відіграючи роль компенсатора та водночас спотворювача сприйняття дійсності²⁶. Поряд з літературою „крові та землі” влада сприяє розвитку австрійської воєнної літератури (*österreichische Kriegsliteratur*) та заохочує до написання історичних романів (*historischer Roman*). Якщо ж тексти не вписувалися у новий канон Третього Рейху, їх таврували виразом „асфальтна література” (*Asphaltliteratur*), суголосному терміну „вироджене/дегенеративне мистецтво” („*entartete Kunst*”). У свою чергу це не тільки посилювало бінарну опозицію міста і села, але й призводило до незворотного розриву між представниками регіональної літератури й письменниками-емігрантами.

Цілком логічно припустити, що після завершення Другої світової війни регіональна література у німецькомовних країнах, спалюжена політикою та ідеологією гітлерівців, повинна була перебувати за лаштунками літературного процесу, проте у Австрії склалося інакше. Германіст Й. Донненберг звертає увагу на потребі денацифікувати регіональну літературу, що, на його думку, розпочинається у середині 1950-х р. після визнання нейтрального статусу держави²⁷.

Водночас не йдеться про масштабне продукування нових текстів регіональної літератури, що було характерніше для кіномистецтва.

²⁵ Die „österreichische” nationalsozialistische Ästhetik, с. 113.

²⁶ Там само, с. 113–117.

²⁷ J. Donnenberg, *Heimatliteratur in Österreich nach 1945 – rehabilitiert oder antiquiert?*, с. 62–63.

Вважається, що регіональна література відроджується саме в регіональних фільмах (*Heimatfilm*), що активно знімаються у Німеччині та Австрії, починаючи з 1950-х рр., зберігши довоєнні традиційні мотиви та стереотипні образи²⁸ з акцентом на розважанні публіки. Натомість представники інтелектуального письменства після завершення Другої світової війни захоплюються авангардним мистецтвом, перерваним тоталітарним режимом. Ми схильні до визнання успадкування культурної традиції регіонального мистецтва у цілому, яке переходить з 1930-х рр. аж у 1960-ті рр., перебуваючи все ж довгий час у тіні гітлеризму.

Отож з початку 1960-х рр. спостерігаються зміни у німецькомовному культурному просторі, пов'язані з молодшим післявоєнним поколінням авторів (П. Целан, І. Бахман, Т. Бернгард, П. Гандке та ін.), яке прагне позбутися „національного” начала у мистецтві, що вирізняється вузькістю та тяжінням до провінціалізму. Так, у 1967 рр. австрійський культурний критик та письменник П. Крунторад ототожнює провінцію з минулим, що чинить спротив прогресу²⁹, німецький літературний критик Г. Формвеґ порівнює її з топосом одностайності у кліше та традиціях³⁰. Як зазначає австрійський науковець К. Адель, провінція у той час часто співвідноситься з фашизмом, з Гітлером як з уособленням цього топосу³¹. Відповідно і регіональна література, як духовна опора периферії, спотворена націонал-соціалізмом, характеризується новим етапом свого розвитку, отримує назву антирегіональна література (*Antiheimatliteratur* або *Anti-Heimatliteratur*).

Першими помітними австрійськими текстами цього напрямку вважаються: *Вовча шкура* (*Die Wolfshaut*, 1960) Г. Леберта, *Мороз* (*Frost*, 1963) Т. Бернгарда та *Карнавал/Масниця* (*Fasching*, 1967) Г. Фріча. Разом з тим ці романи розглядають як приклади літератури про неподолане

²⁸ R. Esterhammer, *Heimatfilm in Österreich: Einblicke in ein facettenreiches Genres*, [in:] *Literatur im Film: Beispiele einer Medienbeziehung*, [Hrsg. von Stefan Neuhaus], Würzburg 2007, с. 17–198.

²⁹ P. Kruntorad, *Provinz der eigenen Vergangenheit*, [in:] *Akzente: Zeitschrift für Literatur*, München 1967, H. 14, с. 414–419.

³⁰ H. Vormweg, *Überwindung eines Idols*, [in:] *Akzente: Zeitschrift für Literatur*, München 1967, H. 14, с. 420–426.

³¹ K. Adel, *Aufbruch und Tradition: Einführung in die österreichische Literatur seit 1945*, Wien 1982, с. 59.

минуле та критики тогочасної суспільної моралі³², демонструючи перехід від досі традиційного змалювання ідилічного образу рідного краю до різко негативного. У художньому плані це проявляється у виступі проти засилля локального регіонального роману в австрійській словесності.

Від початку 1970-х до середини 1980-х рр. спостерігається свого роду бум у літературному опрацюванні теми батьківщини, провінції та регіону. Так, виходять друком прозові тексти: *Геометричний регіональний роман* (*Geometrischer Heimatroman*, 1969) Г.Ф. Йонке, *Без бажання немає щастя* (*Wunschloses Unglück*, 1972) та *Короткий лист перед довгим прощанням* (*Der kurze Brief zum langen Abschied*, 1972) П. Гандке, *Прекрасні дні* (*Schöne Tage*, 1974) та *Затінений бік* (*Schattseite*, 1975) Ф. Іннергофера, *Коханки* (*Die Liebhaberinnen*, 1975) Е. Єлінек, *На вільній нозі* (*Auf freiem Fuß*, 1975) та *Нічийна земля* (*Niemandsland*, 1978) Г. Вольфгрубера, трилогія *Дикий Каринтія* (*Das wilde Kärnten*, 1979–1982) Й. Вінклера, *Знищення. Розпад* (*Auslöschung. Ein Zerfall*, 1986) Т. Бернгарда та ін. У драмі також відбувається наступ на провінцію, про що свідчать, до прикладу, народні п'єси *Забий свиней* (*Sauschlachten*, 1972) П. Турріні та *Немає місця для кретина* (*Kein Platz für Idioten*, 1976) Ф. Міттерера, а також творчість інших авторів (Г. Зоммера, П. Славіка тощо).

Переважає більшість представників цього напрямку родом з регіонів, тому вони з власного досвіду знають істинний образ провінції, а не той, що поширюється для туристичного експорту Австрії як гірськолижної Мекки Західної Європи. Письменники виступають проти квазіспокою та соціального благоденства на селі, хибної гармонії з природою на фоні розкриття родинних таємниць, проти жорстоких принципів виховання дітей, придушення індивідуальності, безправ'я селян та батраків. Людина, яка робить спробу порушити звичні норми життя громади, зіштовхується зі спротивом патріархального колективу і наперед приречена на відчуження, що часто призводить до її самогубства³³. Визначальною

³² A. Schininà, *Tradition und Zeitkritik in der österreichischen Erzählliteratur nach 1945*, „Studia austriaca: an international journal devoted to the study of Austrian culture and literature“ 2005, [Ed. Fausto Cercignani], Vol. 13, s. 119–142.

³³ *История австрийской литературы XX века*, Т. 2, 1945–2000, с. 38–39, 272–274; К. Adel, *Aufbruch und Tradition*, с. 55–63; A. Kunne, *Heimat im Roman: Last oder Lust?*, с. 103–229, 257–296.

рисою антирегіональної літератури є радикальна критика провінціалізму як трибу життя, як світогляду, а не провінції як суперечливого феномену. Варто зазначити, що подібна тенденція властива й літературам тодішніх ФРН та НДР³⁴, але не у таких гострих формах, що великою мірою пов'язано з суспільно-політичною атмосферою та поведженням з історією³⁵. На той час в Австрії антирегіоналізм перетворюється на лейтмотив усієї національної літератури післявоєнного періоду.

Принагідно зауважимо, що наприкінці 1960-х рр. центральною темою багатьох німецькомовних письменників стає криза особистості, пов'язана з відчуттям відчуженості людини у світі. Як наслідок виникає література „нової суб'єктивності” („*Neue Sachlichkeit*”). На переконання української германістки М. Орлової, автори „фіксують зневіру у соціальному порядку, підважують традиційні моральні цінності”, акцент з радикалізму переміщується на „самоаналіз як форму самоідентифікації і подолання невпевненості у собі”, де „суб'єктивність перемагає ‘критичну теорію’”³⁶. Приміром, вище названий нобелівський лауреат з літератури П. Гандке (н. 1942) вважається яскравим репрезентантом „нової суб'єктивності” та водночас не менш відомим антирегіональним письменником.

Спочатку письменники-антирегіоналісти прагнуть до правдивого зображення дійсності, їхні тексти характеризуються відсутністю заявлених узагальнень, безподієвістю або невігядливою описовістю австрійського мікрокосмосу. Однак згодом помітна навіть дещо перебільшена тенденція до створення винятково негативного образу периферії. Наголосимо, що автори антирегіональної літератури використовують достоту схожий художній матеріал та аналогічні естетичні принципи, що і їхні попередники-регіоналісти, тільки з протилежним змістовим наповненням, переінакшуючи вектор сприйняття образу провінції.

Заразом згадуваний нами каринтійський письменник П. Туррینی (н. 1944), відомий деміфологізацією побуту та звичаїв своїх земляків,

³⁴ J. Koppensteiner, *Anti-Heimatliteratur in Österreich. Zur literarischen Heimatwelle der siebziger Jahre*, [in:] *Modern Austrian Literature*, 1982, Vol. 15, Iss. 2, с. 1.

³⁵ I. Rabenstein-Michel, *Bewältigungsinstrument Anti-Heimatliteratur*, [in:] *Germanica*, Н. 42, 2008, с. 157–169.

³⁶ М. Орлова, *Немецкоязычная литература „новой субъективности” как реакция на студенческое движение второй половины 60-х годов XX ст.*, „*Žmogus kalbos erdvėje*”, Каунас 2012, № 7, с. 173–175.

звертає увагу громадськості на творчому потенціалі провінції. Так, під час вручення йому в 1983 р. премії літературного конкурсу „Петер Розеггер та ми”, автор зазначив:

Я переконаний, що істинне і правдиве у так званій провінційній літературі завжди набагато краще й набагато точніше, ніж у тій, що обирає предмет свого розгляду світ загалом. Той, хто описує локальне, регіональне, провінційне, у результаті опиняється ближче до людських доль – нехай і не завжди у плані літературної форми, однак завжди у плані літературного змісту. І ось ще дещо: багато з того, що з часом перетворилося у надбання світової літератури, спочатку вважалося літературою з провінції³⁷.

Підкреслимо, при цьому П. Турріні застосовує поряд з більш-менш усталеним тоді терміном „регіональна література” вираз „провінційна література”. Ще німецький фольклорист та германіст Г. Баузінгер у 1976 р. порушує питання про співвідношення понять провінційна література (*Provinzliteratur*) та література провінції (*Literaturprovinz*), зосереджуючись на наперед визначеній стереотипній локалізації цих понять та на відмінних оцінних асоціаціях варіантів цих назв³⁸. Нагадаємо, саме у 1970-ті рр. поживляється процес академічного вивчення (анти)регіональної літератури у німецькомовному літературознавстві.

Поряд з терміном „антирегіональна література” у західній германістиці іноді вживають відповідники: анти-ідилія (*Anti-Idylle*, В. Шмідт-Денглер), анти-регіональний роман (*Anti-Heimatroman*, Ю. Коппенштайнер), оповідна провінція (*Erzählte Provinz*, Н. Мекленбург) та регіональний роман (*Heimatroman*, А. Кунне)³⁹. Однак загальноприйнятою назвою все ж вважається антирегіональна література, яка входить до комплексу австрійської регіональної літератури.

З 1989 р. антирегіональна проблематика відходить у минуле, що пов’язують із загальними процесами урбанізації та глобалізації в Австрії.

³⁷ *История австрийской литературы XX века*, Т. 2, 1945–2000, с. 493.

³⁸ H. Bausinger, *Provinzliteratur oder Literaturprovinz*, [in:] *BuB: Forum Bibliothek und Information; Fachzeitschrift des BIB, Berufsverband Information Bibliothek*, e.V, 1977, Jg. 29, H. 3, с. 223.

³⁹ Поп.: W. Schmidt-Dengler, *Die antagonistische Natur. Zum Konzept der Anti-Idylle in der neueren österreichischen Prosa*, [in:] *Literatur und Kritik*, 1969, H. 40, с. 577–585; J. Koppensteiner, *Anti-Heimatliteratur in Österreich. N. Mecklenburg, Erzählte Provinz: Regionalismus und Moderne im Roman. A. Kunne, Heimat im Roman: Last oder Lust?*

З одного боку, лунає думка про смерть антирегіональної літератури, подібно до традиційної регіональної літератури⁴⁰. З іншого боку, австрійський есеїст та письменник Р. Менассе (н. 1954) вбачає у зверненні авторів до теми навколишнього середовища, туризму в дотуку до свого регіону новий етап розвитку (анти)регіональної літератури. Він називає її анти-регіональною літературою (*Anti-Heimat-Literatur*) і як приклад наводить текст *Одинак* (*Einer*, 1988) Н. Гштрайна. Загалом Р. Менассе вважає антирегіональну літературу домінантною ознакою австрійського словесного мистецтва Другої Республіки, висловлюючи парадоксальну тезу про те, що все найкраще, створене літературою цього періоду, пов'язане з провінційною безпросвітністю⁴¹.

Підсумовуючи, зазначимо, регіональна література в Австрії впродовж ХХ ст. розвивається у тісному взаємозв'язку з соціально-економічними та суспільно-історичними факторами, які головно визначають зміни рецепції образу провінції в (національній) літературі. Вона продовжує традиції тутешньої провінційної літератури середини ХІХ ст., утверджується у контексті до загальнонімецького руху „гайматкунст“, разом з тим виокремлює власний національний варіант „провінцкунст“. Якщо модернізм у німецькомовній літературі межі століть прийнято пов'язувати з великим містом як об'єктом поетичного простору, то регіональна література як рупор антимодерністської ідеології знаходить своє пристановище у провінції. У міжвоєнний період цей напрям набуває ознак радикалізму і поступово переходить у заангажовану та пропагандистську літературу „крові та землі“, гіперболізуючи спотворений імідж периферії. Після Другої світової війни регіональна література перетворюється у дієвий інструмент для художнього опрацювання неподоланого минулого та виступу проти засилля провінціалізму як стилю життя та форми мислення. Разом зі своїм найпоширенішим жанром (регіональний роман) вона еволюціонує з 1960-х рр. в антирегіональну літературу та фактично домінує в австрійському словесному мистецтві другої половини минулого століття, прагнучи десакралізувати міф про псевдоідилічність провінції як антропологічного феномену.

⁴⁰ J. Koppensteiner, *Anti-Heimatliteratur in Österreich*, с. 8.

⁴¹ R. Menasse, *Das war Österreich: gesammelte Essays zum Land ohne Eigenschaften*, [hrsg. von Eva Schörkhuber], Frankfurt am Main 2005, с. 100–103.

LITERATURA

- Гаврилів О., *Образ міста в німецькій експресіоністичній ліриці*, [в:] *Експресіонізм*, упор. Т. Гаврилів, Львів 2005, с. 65–86.
- Зиммель Г., *Большие города и духовная жизнь*, „Логос” 2002, № 3–4, с. 25–38.
- История австрийской литературы XX века: в 2 т.*, ред. В. Седельник, Т. 1, Конец XIX – середина XX века, Москва 2009; Т. 2, 1945–2000, Москва 2010.
- Орлова М., *Немецкоязычная литература „новой субъективности” как реакция на студенческое движение второй половины 60-х годов XX ст.*, „Žmogus kalbos erdvėje”, Каунас 2012, Nr. 7, с. 172–178.
- Adel K., *Aufbruch und Tradition: Einführung in die österreichische Literatur seit 1945*, Wien 1982.
- Amann K., *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller an das Dritte Reich: institutionelle und bewusstseinsgeschichtliche Aspekte*, Frankfurt am Main 1988.
- Aspetsberger F., *Unmaßgebliche Anmerkungen zur Einschränkung des literaturwissenschaftlichen „Heimat“-Begriffs*, [...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]: Topoi der Heimat und Identität, [Hrsg. von Peter Plener und Péter Zalán], Budapest 1997, с. 65–70.
- Bahr H., *Bildung: Essays*, [hrsg. von Gottfried Schnödl], Weimar 2010.
- Bausinger H., *Provinzliteratur oder Literaturprovinz*, [in:] *BuB: Forum Bibliothek und Information; Fachzeitschrift des BIB, Berufsverband Information Bibliothek*, e. V, 1977, Jg. 29, H. 3, с. 223–230.
- Charbon R., *Heimatliteratur*, [in:] *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, [Hrsg. Harald Fricke], Berlin; New York 2007, Bd. 2, с. 19–21.
- Die „österreichische” nationalsozialistische Ästhetik*, [Hrsg. Ilija Dürhammer; Pia Janke], Wien; Köln; Weimar 2003.
- Die Unwirklichkeit der Städte: Großstadtdarstellungen zwischen Moderne und Postmoderne*, [Hrsg. Klaus R. Scherpe], Reinbek bei Hamburg 1988.
- Donnenberg J., *Heimatliteratur in Österreich nach 1945 – rehabilitiert oder antiquiert?*, [in:] *Das notwendige Befremden der Literatur: Aufsätze von Kafka bis Aichinger, von Grillparzer bis Jelinek*, Stuttgart 2007, с. 53–87.
- Esterhammer R., *Heimatsfilm in Österreich: Einblicke in ein facettenreiches Genres*, [in:] *Literatur im Film: Beispiele einer Medienbeziehung*, [Hrsg. von Stefan Neuhaus], Würzburg 2007, с. 17–198.
- Görner R., *Einführendes. Oder: Verständigung über Heimat*, „Heimat – zu einem Kulturideologischen Begriff des 19. und 20. Jahrhunderts” 1990, London: Hei-

- mat im Wort: die Problematik eines Begriffs im 19. und 20. Jahrhundert, [hrsg. von Rüdiger Görner], München 1992, c. 11–14.
- Koppensteiner J., *Anti-Heimatliteratur in Österreich. Zur literarischen Heimatwelle der siebziger Jahre*, [in:] *Modern Austrian Literature*, 1982, Vol. 15, Iss. 2, c. 1–11.
- Kruntorad P., *Provinz der eigenen Vergangenheit*, „Akzente: Zeitschrift für Literatur“, München 1967, H. 14, c. 414–419.
- Kunne A., *Heimat im Roman: Last oder Lust?: Transformationen eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*, Amsterdam 1991.
- Lobensommer A., *Die Suche nach „Heimat“: Heimatkonzeptionsversuche in Prosaertexten zwischen 1989 und 2001*, Frankfurt am Main 2010.
- Magris C., *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur*, [übersetzt aus dem Ital.; Vorw. von R. Lunzer], Wien 2000.
- Mecklenburg N., *Erzählte Provinz: Regionalismus und Moderne im Roman*, Königstein-Taunus 1982.
- Menasse R., *Das war Österreich: gesammelte Essays zum Land ohne Eigenschaften*, [hrsg. von Eva Schörkhuber], Frankfurt am Main 2005.
- Rabenstein-Michel I., *Bewältigungsinstrument Anti-Heimatliteratur*, „Germanic“, H. 42, 2008, c. 157–169.
- Rosegger P., *Kunst und Provinz [Internetquelle]*, „litera[r]t: Zeitschrift für Literatur“, Wien 2001, H. 1, http://www.editionas.net/literart/01_011_literart.html [24.01.2022].
- Rosbacher K., *Heimatkunstabewegung und Heimatroman: zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart 1975.
- Schininà A., *Tradition und Zeitkritik in der österreichischen Erzählliteratur nach 1945*, „Studia austriaca: an international journal devoted to the study of Austrian culture and literature“ 2005, [Ed. Fausto Cercignani], Vol. 13, c. 119–142.
- Schmidt-Dengler W., *Die antagonistische Natur. Zum Konzept der Anti-Idylle in der neueren österreichischen Prosa*, [in:] *Literatur und Kritik*, 1969, H. 40, c. 577–585.
- Schumann A., *Heimat denken: regionales Bewußtsein in der deutschsprachigen Literatur zwischen 1815 und 1914*, Köln 2002.
- Vormweg H., *Überwindung eines Idols*, [in:] *Akzente: Zeitschrift für Literatur*, München 1967, H. 14, c. 420–426.
- Wesen und Wandel der Heimatliteratur: am Beispiel der österreichischen Literatur seit 1945: ein Bonner Symposium*, [hrsg. von Karl Konrad Polheim], Bern 1989.

SUMMARY

THE EVOLUTION OF THE PROVINCE'S IMAGE
IN THE AUSTRIAN LITERATURE OF THE 20TH CENTURY

The study analyses three formation phases of the Austrian literature in the 20th century, which relate to the explanation of the depiction's principles of the province. The role of the literary tradition in the understanding of the native region's chronotope is emphasized. The attention is drawn to the change in the connotation of the Austrian regional literature (*Heimatliteratur*) in the context of historical, social, and aesthetic factors with the parallel modification of the region's image: the all-German antimodernist movement *Heimatkunst* and its Austrian version *Provinzkunst*; radicalization of the interwar period and the "Blood and Soil Literature" (*Blut-und-Boden-Literatur*); updating by the new movement "Anti-regional literature" (*AntiHeimatliteratur*). The evolution of the reception and interpretation of the province's image as a fabula's constant of the text is studied, including the transmission from idealization to the desacralization of the locus.

Keywords: province, region, *Heimatkunst*, *Provinzkunst*, regional literature (*Heimatliteratur*), antiregional literature (*Antiheimatliteratur*/*AntiHeimatliteratur*), Austrian literature of the 20th century.